

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

DOI: 10.31499/2519-2035.13.2025.343998
УДК 930.251:94(477.46-21)(092)Фут](045)

Ольга СКУС,
orcid.org/0000-0001-5063-451X
кандидат історичних наук,
професор кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
solhav2018@gmail.com

Максим КАРАДЖІЄВ,
orcid.org/0009-0009-1691-0387
здобувач III (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти за спеціальністю
032 Історія та археологія
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
maksym.karadzhiev@udpu.edu.ua

АРХІВНО-СЛІДЧА СПРАВА ФУТЕРНИКА ЯКОВА КИСЕЛЬ-ВОЛЬФОВИЧА

Статтю присвячено аналізу архівно-слідчої справи Якова Кисель-Вольфовича Футерника, завідувача Уманського райфінвідділу, репресованого у 1937 р. за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності» та шкідництві. На основі матеріалів слідства та пізніших перевірок розкриваються механізми фабрикації обвинувачень, тиск органів НКВС на свідків, використання репресій для особистих розправ і помсти. Встановлено, що вирок ґрунтувався на сфальсифікованих доказах та свідченнях, отриманих під примусом. Попри засудження, Яків Футерник активно домагався перегляду своєї справи, що дало змогу простежити хід обвинувачення й реабілітаційних процедур. Дослідження цієї справи дозволяє глибше зрозуміти природу радянських політичних репресій, виявити роль корупційних і особистих чинників у процесах, оцінити масштаби та глибину порушень законності у період «великого терору».

Ключові слова: «великий терор», НКВС, репресії, виправно-трудова табори, фальсифікація, архівно-слідча справа.

Olha SKUS,
orcid.org/0000-0001-5063-451X
PhD in History, Professor of the History of Ukraine Department
of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
solhav2018@gmail.com

Maksym KARADZHIIEV,
orcid.org/0009-0009-1691-0387
postgraduate student of the III (educational and scientific)
level of higher education, specialty
032 History and Archeology
at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
maksym.karadzhiev@udpu.edu.ua

ARCHIVAL INVESTIGATIVE CASE OF YAKOV KYSEL-VOLFOVYCH FUTERNYK

The article is devoted to the study of the archival-investigative case of Yakov Kysel-Volfovych Futernyk, which serves as an example of the typical mechanisms of Soviet repressions during the «Great Terror» of 1937–1938. It analyzes the course of the investigation, the activities of the Uman District Department of the NKVD, as well as the trial of Y. Futernyk, demonstrating violations of the principles of legality and the use of physical and psychological pressure to obtain the required «testimonies». The main thesis of the article is that Futernik's case provides evidence of systemic falsifications and groundless repressions by the Soviet authorities.

Particular attention is paid to the investigation process, the trial, and the accusatory verdict, which were based on unverified testimonies, falsified documents, and pressure from NKVD investigators. Despite the sentence, Y. Futernyk did not surrender and continued to fight for his rehabilitation, appealing to military and state authorities for a review of the case. This aspect allows for a detailed reconstruction of the investigative mechanisms and shows how, from the perspective of the accused, evidence was fabricated and witnesses manipulated to achieve political goals.

The study highlights the role of individual officials, notably the head of the Uman District NKVD, Borisov, in using his position for personal enrichment and exerting pressure on other state employees. Examples of illegal seizure of funds and property, physical violence, and psychological pressure on witnesses and the defendant are provided. Examining these aspects makes it possible to assess the scale of violations and the impunity of repressive apparatus employees in the region.

The article also analyzes the various stages of Y. Futernyk's rehabilitation, when the decision of the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR annulled the 1937 verdict, and the case was closed due to the absence of a crime. It is shown that positive witness characterizations, verification of archival materials, criminal liability of the head of the Uman District NKVD, and the establishment of evidence falsifications became key arguments in proving Futernyk's innocence. Attention is drawn to the fact that, despite his rehabilitation, Futernik faced difficulties in obtaining compensation for confiscated property.

The main arguments are supported by the analysis of pressure on the accused, the unreliability of testimonies, illegal actions of officials, falsification of interrogation protocols, and violations of procedural norms during the trial. The study demonstrates that the history of Y. Futernyk's case is a valuable source for a better understanding of the specifics of Soviet repressions during the «Great Terror» and the abuse of power by local NKVD authorities in the Uman District.

Key words: «Great Terror», NKVD, repressions, corrective labor camps, falsification, archival investigative case.

Постановка проблеми. ХХІ ст. для української історичної науки, серед іншого, стає періодом зростання уваги до локальної та регіональної історії, що сприяє активному розвитку краєзнавства як важливої складової національної пам'яті та ідентичності. Дослідження «великого терору» 1937–1938 рр. на регіональному рівні є важливим для формування повної картини історії Уманщини. Попри значну кількість ґрунтовних досліджень загальноукраїнського рівня, місцеві аспекти репресій потребують подальшого висвітлення – встановлення всіх імен жертв, реконструкція подій та аналіз діяльності місцевих репресивних органів. В умовах екзистенційної російсько-української війни зростає суспільна потреба висвітлення усіх історичних злочинів російської державності проти нашого народу.

Аналіз досліджень. У другому десятилітті ХХІ ст. зростає кількість наукових досліджень, присвячених вивченню окремих аспектів періоду «великого терору» – формування репресивної машини на місцях, репресії проти окремих соціальних, політичних, етнічних груп, регіональні масштаби та стратифікація репресованих і т. д. Наукові праці О. Бажана, присвячені діяльності уманських органів НКВС, (Бажан, 2016) є важливою основою для подальших досліджень репресованих жителів та уродженців Уманщини. Іншим важливим напрямом досліджень О. Бажана є репресії радянського режиму проти конкретних національних меншин (Бажан, 2020). Як приклад вивчення

репресій проти окремих соціально-професійних груп, варто виділити дослідження О. Скус архівно-слідчої справи уродження Уманщини, краєзнавця та археолога Т. Мовчанівського (Скус, 2021). Ю. Христова та В. Рец проаналізували механізм здійснення репресій «великого терору» у контексті «куркульської операції» (Христова, Рец, 2019).

Метою статті є аналіз кримінальної справи №5360 уродження м. Умань, уманця, Футерника Якова Кисель-Вольфовича, який став черговою жертвою репресивної радянської системи періоду «великого терору» 1937–1938 рр., але попри отримане несправедливе покарання у виправно-трудових таборах не здався, а продовжив боротьбу за власну реабілітацію. Це, у свою чергу, дозволяє розглянути кримінальну справу ще й з точки зору самого репресованого, отримавши нові, важливі дані, які доповнюють жахливу картину злочинів органів НКВС в Умані та Уманському районі.

Виклад основного матеріалу. 25 липня 1937 р. на основі 2-го п. 93 ст. та 108 ст. кримінально-процесуального кодексу (КПК) УРСР уповноваженим оперативно-слідчої групи Київського обласного управління (КОУ) НКВС УРСР Матвєєвим розпочато справу проти Футерника Якова Кисель-Вольфовича за звинуваченням у тому, що він є членом контрреволюційної організації «правих», згідно завдань якої проводив контрреволюційну, організаторську шкідницьку діяльність, що було порушенням ст. 54-7, 54-11 кримінального кодексу (КК) УРСР (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 1). Цього ж дня лейтенант держбезпеки (ДБ) Левін склав, затверджену капітаном ДБ Борисовим, постанову про арешт Я. Футерника та його утримання під вартою у в'язниці.

26 липня прокурор Уманського району Куник санкціонував арешт Футерника для утримання в Уманській в'язниці. Під час обшуку 26 липня у квартирі Футерника, серед вилученого майна заарештованого було виявлено: 150 рублів готівки, боргова квитанція на суму 1000 рублів, облігації 4-го випуску 2-ї п'ятирічки на суму 305 рублів та зберігальна книжка на суму 258 рублів 50 копійок (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 7).

10 серпня 1937 р. співробітник Уманського Районного відділу (РВ) НКВС Писанецький постановив усі вилучені кошти та облігації віддати на зберігання в касу Уманського РВ НКВС. Таким чином, ми отримуємо ще один доказ того, як масові репресії «великого терору» перетворювалися на спосіб масштабного «заробітку» для червоних катів.

Анкета, складена на заарештованого 29 серпня 1937 р. дає інформацію про його біографію. Народився Я. Футерник в м. Умані 30 серпня 1904 р. Проживав за адресою м. Умань, Дачний провулок, №3, кв. №1. До арешту працював завідувачем фінансового відділу Уманського району. Батько був «кустарним» кравцем. До «жовтневої революції» Я. Футерник на утриманні батьків; до 1929 р. – працював робітником, після – службовцем. Освіта домашня. За національністю – єврей. До складу жодних «банд» чи «нечервоних армій» не входив, переслідувань не зазнавав. Серед близьких родичів – мати, 62 роки. 26 липня 1937 р. виключений зі складу ВКП(б)У (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 12).

12 вересня 1937 р. оперуповноважений IV відділу Управління держбезпеки (УДБ) Матвеев постановив додати до справи Я. Футерника виписки протоколів допиту нібито учасників цієї ж організації «правих» Братко М. І. (від 25 серпня), Голуба І. М. (від 1 серпня), Чудновського І. Ф. (від 8 серпня), Близнюкова М. Д. (від 11 серпня), Каменщикова М. А. (від 16 серпня), в яких були «докази» участі Я. Футерника в організації правих та шкідницькій діяльності. Затвердив капітан ДБ Борисов.

Протокол допиту від 30 серпня 1937 р. містить надзвичайно детальний опис як «злочинів» обвинуваченого, так і його сфери діяльності загалом. На бездоказове звинувачення слідства в участі в антирадянській організації «правих» без жодних заперечень чи виправдовувань Я. Футерник відповідає: *«У пред'явлених мені звинуваченнях винним себе визнаю. Відповідаючи на дане запитання, вважаю необхідним слідству викласти, ким та при яких обставинах я був завербований в антирадянську організацію «правих» (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 17).* Подібне абсолютно неприродне формулювання відповіді на звинувачення уже викликає підозри щодо штучного створення тексту протоколу або застосування фізичних тортур задля отримання «правильних» відповідей.

Я. Футерник став завідувачем районного фінвідділу у 1933 р. при секретарі районного партійного комітету (райпарткому) Геращенко. З 1934 р. продовжив працювати при секретарі райпарткому Цицареві. У 1935 р. мав бути відправлений на річні курси при фінансовій академії м. Ленінград. Проте Цицарєв його не відпускав.

Футерник готувався перевестися працювати в інший район, проте Цицарєв вимагав, щоб він залишився в Умані. У 1936 р. між ним і Цицарєвим була розмова, під час якої Я. Футерник доповів про стан розповсюдження позик. Для виконання плану необхідно було розподілити по селах 300 тисяч рублів. У процесі розмови Цицарєв пояснив, що для колгоспників та одноосібників Уманського району ця сума зavelика, а тому треба зробити так, щоб план позик не був виконаний.

У серпні-вересні Футерник доповів, що план не виконано на 35 тисяч рублів. Цицарєв розповів, що виступав на засіданні секретарів райпарткомів, щоб домогтися зменшення плану хлібозакупівлі. Проте йому винесли догану, а план потрібно було виконати без зменшення. Цицарєв пояснив Я. Футернику, що така політика компартії стосовно села неправильна, що привело до важкого економічного становища селян. Проти такої політики треба боротися, що Цицарєв і робить на практиці.

«Цицарєв також повідомив мені, що в Уманському районі існує організація «правих», яка проводить шкідницьку діяльність з ціллю провалу роботи по колгоспам...» (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 18).

Основні напрямки діяльності цієї організації: робота по МТС, провал прибирання та посівної урожаю. Після цього Цицарєв запропонував приєднатися, на що Футерник дав згоду.

Згідно вказівок Цицарєва Я. Футерник нібито виконував в Умані та Уманському районі ряд завдань, серед яких: зрив плану розповсюдження позик

у 1936 р.; систематична невплата державних податків по птахокомбінату (кожного разу заборгованість затягувалася на суму 14-15 тисяч рублів); «розтрата» держкоштів на дитячі та медичні заклади (дитсадки, диспансер) за відсутності контролю з боку фінвідділу; зняття з однієї з артілей 14 тисяч рублів; дискредитація податкової політики та провокування невдоволення населення шляхом списання майна селян, що не сплачували податки. У цьому Я. Футерник використовував старшого інспектора фінвідділу з сільських платежів Кревського. Результатом всього цього стала заборгованість бюджету по Умані на рівні 55–60 тисяч рублів.

Неодноразово підривалася підготовка посівних та збору цукрового буряка. Згідно протоколу, Я. Футернику нібито було відомо про шкідницьку діяльність інших учасників організації «правих», яка привела до зриву планів обробки полів комбайнами та до зниження рівня урожайності. Навесні 1937 р. він нібито добре знав про шкідницьку діяльність, пов'язану з ремонтом та підготовкою сільськогосподарської техніки, що привело до зриву посівної. Цицарєв, зі слів Я. Футерника, не розповідав активно про інших учасників організації, проте про деяких останній все ж знав: Логвінов – завідувач районним комунальним господарством (райкомгоспом); Заславський – колишній голова міськради; Братко – колишній голова районного виконавчого комітету (райвиконкому); Щуковський – голова комісії по визначенню врожайності; Косяченко – директор Уманської ремонтно-транспортної станції; Близнюков – директор ремонтного заводу м. Умань (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 25, 26, 27).

Я. Футерник заявляє слідству, що нікого особисто не завербував, хоча намагався «обробляти» усіх, кого використовував для шкідництва. Серед таких: Кревський – старший інспектор районного фінвідділу; Байдерман – завідувач Районної зберігальної каси.

Жодних доказів вини Я. Футерника слідство не надає. Відповіді обвинуваченого чіткі, розгорнуті та абсолютно «механічні». Жодних спроб приховати інформацію, обдурити слідство або хоча б виправдати себе Я. Футерник не робить. Слідчі не роблять жодних спроб «зловити» обвинуваченого на невідповідності свідчень, не намагаються перевірити інформацію або задати уточнювальні запитання щодо шкідницької діяльності. Така шаблонність протоколу допиту тільки ще раз доводить штучність його створення.

У доданій до справи виписці із протоколу допиту Братко М. І. від 25 липня 1937 р. обвинувачений підтверджує Я. Футерника як учасника організації «правих», вказує що той був «своєю людиною» у колишнього завідувача фінвідділу області Теренецького, якого теж викрили як «правого» і «троцькіста» (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 38). Голуб І. М., Чудновський І. Ф., Близнюков М. Д., згідно виписок з їх протоколів, теж підтверджують участь Я. Футерника в організації «правих». Каменщиков В. А. даного «факту» не підтверджує, проте теж вважає Я. Футерника учасником організації. Жодна виписка не містить доказів, які б дозволяли перевірити свідчення обвинувачених.

2 жовтня 1937 р. спеціальною комісією було проведено обстеження роботи Уманського райфінвідділу. Комісія виявила порушення «революційної законності» за 1934–1936 рр. у фінансово-податковій сфері. Як приклад, наведено ситуацію з кулаком Марнером, який крім садиби та будинку, отримав будинок на знесення та був «укритий» від сплати податків. Йому ж був проданий колгоспний млин за 12 тисяч рублів та 2 бики за 4 тисячі рублів.

Щоб покрити витрати від кулака Марнера приймали продукцію за завищеними цінами (кисла капуста по 3 рублі за кілограм). Відбувалися постійні грошові стягнення з громадян при укладанні нотаріальних угод. У с. Войтівка (зараз – Родниківка) план «мобілізації» коштів виконувався за рахунок отримання грошей від окремих громадян, борги яким виплачували з бюджетних коштів. Я. Футерник нібито про все знав, але покривав.

Робилися спроби скласти фіктивні ліквідаційні акти на суму 70 тисяч рублів на площі посівів, які були втрачені не через страхові випадки, а через порушення посівного процесу. Розгляд страхових актів спеціально затримувався Я. Футерником на 1–2 місяці. Неправильне обкладення податками птахокомбінату привело його до тяжкого фінансового стану. Проводилися махінації зі зборами та позиками. Ігнорувалися факти безгосподарності та зловживань у колгоспах сіл Войтівка, Паланка, Дмитрушки, Кочубіївка, Собківка. Із 145 скарг платників податків лише 36 схвалено, 81 – відхилено, інші передано обласному фінвідділу (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 45, 46, 47). Перевірка результатів обстеження комісією **не робилася**.

Обвинувачувальний вирок за ст. 54-7, 54-8, 54-11 по справі Я. Футерника складено 30 вересня 1937 р.

«Обвинувачений ФУТЕРНИК визнав себе винним.

На підставі викладеного ОБВИНУВАЧУЄТЬСЯ: ФУТЕРНИК Яків Кисель-Вольфович, 1904 р. н., уродженець м. Умані, Київської області, за національністю єврей, громадянин СРСР, колишній член ВКП(б) з 1928 по 1937 рік, до арешту завідувач Уманським райфінвідділом. в тому, що:

а) Був активним учасником антирадянської, терористичної організації правих, яка ставила собі за мету боротьбу з компартією та радянською владою за реставрацію капіталізму в СРСР.

б) Знав і повністю розділяв контрреволюційні установки організації на проведення шкідницької підривної діяльності в галузі сільського господарства.

в) Особисто проводив контрреволюційну підривну шкідницьку роботу в системі фінансових органів, в галузі сільського господарства та обробляв для залучення до організації 2-х працівників райфінвідділу – КРЕВСЬКОГО та БАЙДЕРМАНА» (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244 п. Арк. 48, 49).

Протокол закритого судового засідання Воєнної колегії Верховного Суду від 14 жовтня 1937 р. демонструє протилежну протоколам допиту позицію Я. Футерника.

«Оголошуються витяги з показань: БРАТКА, ГОЛУБА, ЧУДНОВСЬКОГО, БЛИЗНЮКОВА та КАМЕНЩИКОВА.

Підсудний – Усі ці особи брешуть. Чому – не знає. Висновки експертизи йому відомі, і він їх вважає неправильними. В антирадянській

організації не перебував і шкідництвом не займався.

Судове слідство закінчено. В останньому слові підсудний заявляє, що ним дійсно виконувались шкідницькі вказівки ЦИЦАРЄВА, під вплив якого він цілком підпав. Просить при винесенні вироку врахувати його малограмотність» (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 52).

Вироком іменем СРСР виїзна комісія Воєнної колегії Верховного Суду від 14 жовтня 1937 р. в Києві визнала винним Я. Футерника у порушенні статей 54-7, 20-54-8, 54-11 та засудила його до 15 років позбавлення волі, 5 років позбавлення політичних прав (відчуження прав) та конфіскації всього особистого майна. Термін починає відраховуватися від 26 липня 1937 р.

Отриманий термін обвинувачений мав відбувати у виправно-трудових таборах: спочатку Соловецький табір особливого призначення (СЛОН), потім – Норильський виправно-трудоий табір НКВС. Проте Я. Футерник попри отриманий вирок від кривавої радянської системи замість мовчання обрав боротьбу за відновлення справедливості щодо себе. Завдяки цьому ми отримуємо можливість «побачити» як насправді працювали репресивні радянські органи з точки зору засудженого.

10 лютого 1940 р. Я. Футерник подає звернення про перегляд справи до Прокурора Київського Військового округу, детально описуючи те, як проходив його арешт та слідство. «25 липня 1937 р. неочікувано для мене я був заарештований Уманським РВ НКВС без пред'явлення звинувачень та виклику на допит. Я просидів у в'язниці 33 дні, тобто до 28 серпня 1937 р., впевнений, що слідство буде об'єктивне, що розберуться та звільнять мене, адже я був невинним» (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 61, 62).

28 серпня його викликали на допит, де замість об'єктивного слідства слідчий Курятов та два курсанти НКВС (Вишневецький, Завадський) розпочали застосовувати фізичні методи допиту, щоб змусити підписати зарання складені протоколи допитів, де Я. Футерник визнає, що його завербував Цицарєв у організацію «правих» та за його завданням проводив шкідницьку діяльність. Обвинувачений відмовився, через що фізичні методи продовжилися протяг наступних 4-х діб (і вдень, і вночі!) Лише із обвинувального вироку він дізнається про свідчення проти себе Чудновського, Голуба та Братко, хоча під час попереднього слідства про це не йшла мова (тобто «докази» могли додавати уже по ходу справи!).

При цьому Я. Футерник цілком справедливо відмічає, що жоден зі «свідків» не повідомив, де, коли і за яких умов Цицарєв їм говорив про його, Футерника, вербування та які факти можуть це довести. У проханні Футерника провести йому очну ставку з Цицарєвим слідчий та начальник Уманського РВ НКВС йому відмовили. Під тиском фізичних методів впливу Футерник підписав звинувачення. Попри відсутність доказів – отримав покарання.

У наступному зверненні від 11 лютого 1940 р. Я. Футерник вказує, що не може викласти усі відомі йому факти, адже адміністрація Соловецької в'язниці його обмежила лише одним (!) листом паперу.

Виконувач обов'язків замісника військового прокурора Київського особливого військового округу (КОВО), військовий юрист 1-го рангу Лепков

затвердив постанову від 7 червня 1941 р., складену помічником військового прокурора КОВО, юристом 3-го рангу Бардашевичем щодо архівно-слідчої справи №952371. Огляд справи Цицарева показав, що той нічого не говорив про Я. Футерника. На очній ставці між Цицаревим та Голубом, перший заперечує, що колись говорив другому про вербування Футерника, хоча й визнає себе членом організації «правих». Справи Близнюкова та Каменщикова показали, що факт участі Футерника в організації «правих» Близнюков підтримував лише за власними спостереженнями, а Каменщиков – припускав. Проте інших доказів було достатньо, тому скаргу відхилено, а архівну справу повернено у НКВС.

Згідно виписки із протоколу засідання Центральної комісії МВС, МДБ та прокуратури СРСР від 28 липня 1948 р. Я. Футерника переведено із Норильського табору до особливої Александрівської в'язниці МДБ СРСР як особливо небезпечного державного злочинця (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 69).

15 травня 1952 р. начальник 2 сектору відділу «А» МДБ СРСР видає розпорядження на відправлення засуджено Я. Футерника в заслання в поселення Красноярського краю після завершення терміну – 26 липня 1952 р. 5 серпня від прибув у Красноярський край.

У зверненні від 26 березня 1954 р. до Верховного Прокурора СРСР Я. Футерник заявляє, що арешт відбувся через особисті рахунки начальника Уманського РВ НКВС Борисова, який систематично вимагав від Футерника бюджетні кошти на «потреби» РВ НКВС, останній постійно відмовляв. Проте, коли він був у відпустці, Борисов завдяки голові райвиконкому Братко отримав 5 тисяч рублів. Гроші були використані на «оргії та п'янки». Крім цього, Борисов незаконно продав придбану фінвідділом пожежну мотопомпу за 8 тисяч рублів, дані кошти використав для ремонту власної машини. Я. Футерник написав заяву про це секретарю райпарткому Щуковському. По завершенню засідання щодо цього питання Борисов заарештував Я. Футерника прямо у приміщенні райпарткому. Крім названих раніше, до Футерника приставили другого слідчого Данилова. Навіть відбувши покарання, він не мав можливості отримати результати перегляду своєї справи.

Таким чином, ми отримуємо нові дані, не лише щодо чергових злочинів Уманського РВ НКВС, але й про використання Борисовим своєї посади для тиску на інші місце органи влади та держустанови задля отримання вигоди. Враховуючи долю голови райвиконкому Братко М. І., голова Уманського РВ НКВС, цілком імовірно, не просто мстився тим, хто не виконував його вимог, а й «зачищав сліди», відкриваючи справи проти тих, кого використовував у незаконних махінаціях. Втім, дана версія потребує подальшого дослідження архівно-слідчих справ тих, хто пройшов застінки Уманського НКВС під керівництвом Борисова. На початку червня 1955 р. у рамках перегляду справи Я. Футерника було проведено ряд допитів свідків, що знали та працювали разом з репресованим.

Динін Ф. П., ревізор фінансово-бюджетної інспекції в Уманському райфінвідділі (допитаний 3 червня 1955 р.), не знав, за що заарештували Я. Футерника. Проте заявив, що після складання акту про незаконні угоди в

колгоспах, Футерник зняв його з посади, а його батьків виключили з колгоспу. Після скарг він був відновлений, уже згаданий кулак Марнер обкладений податком, незаконно отримане майно конфісковане. Про злочини начальника РВ НКВС Борисова не знав. Акт комісії був складений, коли він був у відрядженні. Знав лише про частину описаних «фактів» в акті. Про участь Я. Футерника в організації «правих» та його особистих відносинах з Цицапрєвим не знав (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 78).

Родін Й. М., головний бухгалтер Уманської зберігальної каси (допитаний 4 червня 1955 р.), про результати комісії з перевірки Уманського райфінвідділу дізнався у день власного допиту, про шкідницьку діяльність Я. Футерника не знав. Зі слів Родіна Й. М., підпис на акті комісії навпроти прізвища Родін – зроблений не ним!

Забродський П. С., директор Уманського відділу сільськогосподарського банку (допитаний 6 червня 1955 р.), Я. Футерника знав з позитивного боку, жодних питань щодо порушень поведінки з його боку на пленумах не піднімалося. Як приклад жорстокості, необ'єктивності, перевищень повноважень начальника РВ НКВС Борисова, Забродський наводить ситуацію з власного виступу під час пленуму райпарткому. Розповідаючи автобіографію, Забродський П. С., згадав, що у 13 років навчався у Геніченській майстерні, яку тримав «молодий єврейчик». Борисов перервав його та звинуватив у антисемітизмі. Через 2–3 дні Забродського викликали у 8-му кімнату Уманського РВ НКВС, де слідчий змусив його стояти 8 годин, вимагаючи підписати протокол допиту (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 85).

Данилов А. А., оперуповноважений райвідділу Уманського РВ НКВС (допитаний 14 червня 1955 р.), з його слів, «обслуговував сільські об'єкти», а тому до справ по місту міг мати відношення лише за особливими дорученнями начальника опергрупи Бабіча або начальника РВ Борисова. По їх же дорученню вніс постанову про звинувачення Я. Футерника, але його допит і справу не вів. Чому не проводилися очні ставки та допит Я. Футерника Данилов пояснити не міг, вказував лише своє велике завантаження. Про зловживання Борисова, згадані Футерником, нічого не знав. Проте знав, що Борисов мав кримінальну відповідальність за перевищення повноважень.

Оглядні довідки на справи «свідків», що свідчили проти Я. Футерника, продемонстрували значні порушення під час проведення слідства та суду. У справ Голуба М. І., немає жодних доказів свідків. Під час очної ставки між ним та Цицапрєвим, останній заперечив, що колись говорив про Футерника. Під час слідства було порушено ст. 200 КПК УРСР.

Судове засідання по справі Братко М. І. тривало 15 хв (!), під час слухання свідків не викликали. Братко визнав себе винним, але не вказано у чому саме. У справі до 21 липня 1937 р. немає жодних датованих доказів. Судовий процес над Логвіновим Ф. Г. тривав 20 хв (!), свідків не викликали. У справі не було жодних згадок про Я. Футерника.

Виписка з вироку №13 по справі Борисова-Лендермана та ін. (31 січня – 6 лютого 1941 р.) підтверджує застосування працівниками Уманського РВ НКВС різноманітних тортур, фізичного та психологічного тиску щодо заарештованих з

метою отримання «правильних» свідчень. 25 червня 1955 р. як свідок був допитаний і сам Я. Футерник, підтвердивши, що про чийсь шкідницьку діяльність не знав, завдання Цицарєва чи будь-кого іншого не виконував.

30 вересня 1955 р. затверджено висновок до Воєнної колегії Верховного суду СРСР по справі Я. Футерника від 31 серпня 1955 р. Обвинувальний вирок від 14 жовтня 1937 р. заснований на недостатньо перевірених матеріалах. Я. Футерник у суді відмовився визнавати себе винним, хоча визнав, що під впливом Цицарєв вчиняв шкідницьку діяльність.

Показання свідків під час суду не перевірялися. Акт комісії з перевірки райфінвідділу не перевірявся. Цицарєва до суду не викликали. Перевірка справи показала, що Я. Футерник був засуджений необґрунтовано. Один із свідків Близнюков був визнаний необґрунтовано засудженим, а тому його свідчення не можна вважати об'єктивним доказом. Братко і Голуб, визнали себе винними, проте були засуджені до вищої міри покарання (ВМП), що робить перевірку неможливою (УСБУ в ЧО. Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. Арк. 124).

Свідчення інших свідків були засновані або нібито на словах Цицарєва, який визнав, що нічого про Футерника не казав, або на їх власних спостереженнях та думках. Опитані під час перевірки люди (Яковлев В. В., Бадерний Д. В., Забродський П. С.), що знали Футерника по спільній роботі, дали йому позитивну характеристику. З урахуванням того, що працівники Уманського РВ НКВС самі опинилися на лаві підсудних за перевищення повноважень та інші злочини, справу Я. Футерника було направлено до Воєнної колегії Верховного суду СРСР для відміни вироку від 14 жовтня 1937 р. та закриття справи через відсутність складу злочину.

Ухвалою Воєнної колегії Верховного суду СРСР після засідання від 19 листопада 1955 р. вирок від 14 жовтня 1937 р. відмінено, справу закрито через відсутність складу злочину, а Я. Футерника звільнено із заслання.

Після закриття справи, Я. Футерник звертається до Голови Комітету держбезпеки при Раді Міністрів СРСР. Дізнаємося, що у цей час він проживав у м. Ленінград (Васильївський острів, 6-та лінія, будинок №25 кв. №26). Так як він був реабілітований, то просить виплатити йому вартість конфіскованого у 1937 р. майна. Копії опису майна він не зміг отримати, адже, як йому повідомили, довоєнні архіви в Умані не збереглися. 14 лютого 1956 р. Комітет держбезпеки при Раді Міністрів СРСР направляє на розгляд начальнику обліково-архівного відділу управління Комітету держбезпеки при Раді Міністрів СРСР по Черкаській області звернення Я. Футерника щодо виплати коштів за конфісковане майно. Проте остаточна доля цього питання невідома.

Висновки. Архівно-слідча справа Я. Футерника ілюструє типовий механізм радянських репресій періоду «великого терору». Працівники та керівництво Уманського РВ НКВС не лише перетворили репресії на метод власного збагачення, але й використовували власну владу задля тиску на інші держструктури. Хто не бажав «йти на зустріч» начальнику РВ Борисову – зазнавали репресій в якості його помсти, втім, як і ті, хто брав участь у його махінаціях. Отримані дані щодо цього потребують подальших досліджень архівних справ жертв Уманського РВ НКВС. З урахуванням слів самого

обвинуваченого та свідчень інспектора райфінвідділу Диніна Ф. П., не можна стверджувати про повну відсутність з боку Я. Футерника участі в незаконних фінансових діях чи їх «покриванні», проте, беззаперечно, слідство та судовий процес базувалися на сфальсифікованих доказах, з масовими порушеннями усіх, навіть формальних, норм та застосуванням різних форм фізичного та психологічного тиску.

Попри отриманий вирок та ув'язнення, Я. Футерник не здався, а продовжив боротьбу за очищення свого імені, подаючи численні скарги та клопотання про перегляд справи, що дає змогу сучасним дослідникам більш детально вивчити справжні мотиви радянських катів, методи переслідування та фабрикації доказів. Вчергове підтверджено труднощі реабілітованих отримати компенсацію за конфісковане майно. Справа Я. Футерника демонструє, наскільки важливою була готовність людини боротися навіть на особистому рівні проти радянської репресивної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Бажан, 2016 – Бажан О. Вертикаль терору: діяльність Уманської міжрайонної оперативно-слідчої групи НКВС у 1937–1938 рр. *Наукові записки НаУКМА. Том 182. Історичні науки*, 2016. С. 41–48.
- Бажан, 2020 – Бажан О. «Національні» операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр.: механізми реалізації та статистика. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2020. № 1. С. 5–48.
- Скус, 2021 – Скус О. Архівно-слідча справа краєзнавця, музейного діяча та археолога Теодосія Мовчанівського. *Матеріали XXXVIII Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)*. Харків, 2021, С. 116–119.
- УСБУ в ЧО – Управління Служби Безпеки в Черкаській області.
- Христова, Рец, 2019 – Христова Ю.В., Рец В.В. Механізм здійснення масових репресій в УРСР у період «Великого терору» 1937–1938 рр. у контексті «куркульської операції». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2019. Т. 30 (69), № 4. С. 106–110.

REFERENCES:

- Bazhan, 2016 – Bazhan O. Vertykal teroru: diialnist Umanskoï mizhraionnoi operatyvno-slidchoi hrupy NKVS u 1937–1938 rr. [The Vertical of Terror: Activities of the Uman Interdistrict Operational-Investigative Group of the NKVD in 1937–1938]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Tom 182. Istorychni nauky*, 2016. S. 41–48 [in Ukrainian].
- Bazhan, 2020 – Bazhan O. «Natsionalni» operatsii NKVS na Kyivshchyni u 1937–1938 rr.: mekhanizmy realizatsii ta statystyka [«National» NKVD Operations in the Kyiv Region in 1937–1938: Mechanisms of Implementation and Statistics]. *Z arkhiviv VUCHK-GPU-NKVD-KGB*. 2020. № 1. S. 5–48 [in Ukrainian].
- Skus, 2021 – Skus O. Arkhivno-slidcha sprava kraieznavtsia, muzeinoho diiacha ta arkheoloha Teodosiia Movchanivskoho [The Archival-Investigative Case of Local Historian, Museum Worker and Archaeologist Teodosii Movchanivskyi]. *Materialy XXXVIII Mizhnarodnoi kraieznavchoi konferentsii molodykh uchenykh «Kraieznavstvo ta kraieznavtsi: dosvid mynuloho ta sohodenni zavdannia (do 120-richchia vid dnia narodzhennia profesora A. H. Sliusarskoho)*». Kharkiv, 2021, S. 116–119 [in Ukrainian].
- USBV v ChO – Upravlinnia Sluzhby Bezpeky v Cherkaskii oblasti [Office of the Security Service in the Cherkasy Region] [in Russian].
- Khrystova, Rets, 2019 – Khrystova Yu. V., Rets V. V. Mekhanizm zdiisnennia masovykh represii v URSR u period «Velykoho teroru» 1937–1938 rr. u konteksti «kurkulsioi operatsii» [The Mechanism of Mass Repressions in the Ukrainian SSR during the Great Terror of 1937–1938 in the Context of the «Kurkul Operation»]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*. 2019. T. 30 (69), № 4, S. 106–110 [in Ukrainian].